

Політична система мондіалізму

Максиміліан Шепелев,

доктор політичних наук,

доцент кафедри політології

Дніпропетровського національного університету

Постійні зміни і розмаїття є важливими ознаками глобалізму, і тому, на перший погляд, може скластися враження, що в глобальній дійсності взагалі не існує жодних ustalених форм і закономірних тенденцій. Насправді ж глобалізація як продукт антропосоціальної творчості цивілізації Модерну об'єктивно спрямована на зростання впорядкованості суспільних відносин, що є умовою виживання і розвитку цивілізації.

Специфіка політологічного підходу до розуміння глобалізації пов'язана з її інтерпретацією як певного світового порядку, що передбачає його інституційне оформлення [1]. У. Бек осмислює глобалізацію як політизацію, тобто ступінь інтеграції світової спільноти, що відбулася, і стає основою переорієнтації та реорганізації політичного простору [2, с. 194 – 195].

Для політологічного підходу до глобалізації важливо, що в цьому процесі в міжнародному житті утверджуються нові центри прийняття політичних рішень, здатні не просто впливати на правила „глобальної гри”, а навіть визначати нові її правила. Йдеться, насамперед, про деконструкцію традиційних уявлень про суверенітет держав та обмеження їх статусу як основних міжнародних акторів. Тим часом для США, як претендента на світову гегемонію, проблеми глобалізації є питанням повсякденного управління. Згідно з американоцентричним світопорядком, фактично створено певну „внутрішньоглобальну” політичну систему.

Насамперед треба відзначити, що світовий процес все більше розглядається з точки зору зростання чи зниження впорядкованості зв'язків і відносин. На цьому ґрунті з'явилися концепції, за якими формування глобального суспільства має супроводжуватися переходом від міжнародного до світового порядку, коли загальносистемна структура визначатиме внутрішні процеси на національному і локальному рівнях. Багато вчених визнають перехід від міжнародного до світового порядку єдиною альтернативою світовому безладу, стихійному розвитку людства.

Зростає усвідомлення, що умовою справжнього світопорядку має бути глобалізація управління світовим розвитком. Проблеми сутності, способів, моделей і наслідків глобального управління, перспективи появи глобальних наддержавних політичних структур стали предметом уваги багатьох дослідників, серед яких можна назвати О. Білоруса, О. Болгова, І. Василенко, Ф. Войтоловського, М. Делягіна, М. Косолапова, В. Кременюка, Г. Морозова, М. Стрежньову, К. Бартлетта, С. Гошала, Л. Брауна, Р. Кохейна, Т. Сінклера, А. Вендта, Дж. Джонсона, Е. Лінклейтера, К. Мушакодзі, В. Рейніке, Дж. Розенау, Р. Фолка, Е. Страусса, А. Етціоні, О. Янга. У процесі розвитку глобальних досліджень увага вчених все більше зміщується в площину технологічних, управлінських проблем глобалізації. Поглиблюються дослідження глобальних політичних інституцій та політичних комунікацій як у структурному, функціональному, так і в прогностичному аспекті.

Формування економічної системи глобалізму, обумовлюючи розгортання процесу мондіалізації як формування світового порядку, що передбачає глобалізацію управління світовим розвитком, створює підстави для формування політичної системи мондіалізму – механізму виявлення, діагностики і вирішення глобальних проблем шляхом прийняття і реалізації глобальних політичних рішень у сфері міжнародних відносин. Політична система мондіалізму містить інституційну, нормативну, функціональну та комунікативну підсистеми, які забезпечують глобальне управління світовим розвитком.

Поява глобального суспільства означає глобалізацію соціальних суперечностей, винесення їх за національні межі. Формуються глобальні класи: інтеркратія – новий глобальний правлячий клас, до якого належать транснаціональні еліти (від глобальної бюрократії, медіа-магнатів, власників глобальних корпорацій до керівних верхів окремих держав, католицьких ієрархів і протестантських пасторів), когнітаріат – такий же глобальний клас виробників знань, інтелектуального капіталу. Політична система мондіалізму покликана забезпечити глобальну владу інтеркратії, сформувати механізм узгодження класових суперечностей у глобальному суспільстві.

Політична система мондіалізму – це система взаємодії транснаціональних еліт, які втратили національну прив'язку і діють всупереч інтересам власних народів, що виражається у змісті і способах прийняття глобальних політичних рішень. Це переконливо засвідчили події навколо воєнної операції проти Іраку, коли владні еліти країн Західної Європи, Туреччини, Австралії, України та багатьох інших держав повністю зігнорували громадську думку. Пов'язані інститутами глобальної „культури Давосу”, вони все більше вдаються до силових акцій, спрямованих на ліквідацію соціальних досягнень минулого та обмеження доступу народу до процесу прийняття політичних рішень.

Хоча інституційним ядром політичної системи мондіалізму стали

егалітарні міжнародні регулюючі органи, що утворилися у ХХ столітті (Ліга Націй, ООН), однак нині сформувалося „нове покоління” вже елітарних глобальних регулюючих органів, які все більше витісняють попередні структури.

Політична система мондіалізму характеризується вибірковою легітимністю владних суб'єктів і дій, що передбачає наявність владної еліти, яка санкціонує легітимність, та особливої групи суспільств з обмеженим суверенітетом. У цьому сенсі **глобальний елітаризм як основа політичної системи мондіалізму насправді є головним дезорганізуючим чинником світового політичного порядку**, і в цьому полягає суперечливість процесів мондіалізації. Подібно до того, як економічна система глобалізму, будучи продуктом глобалізації економіки, є в певному розумінні її запереченням, те ж саме відбувається й у політико-управлінському вимірі глобалізації. Мабуть, головною причиною цього є те, що не існує глобальних політичних інститутів, які забезпечували б рівновагу як між елементами „глобальної тріади”, так і у відносинах між глобальними центрами влади і глобальним громадянським суспільством. На рівні держави ці функції виконують інститути політичного представництва і політичні партії. Але ще незрозуміло, що може їх замінити на глобальному рівні, і це розбалансовує механізм глобального управління.

Політична система мондіалізму являє собою універсальну систему, покликану забезпечувати підтримку функціональних параметрів світового порядку. Відтак вона виступає в якості системи глобального управління. Якщо підходити до глобального управління з позицій парадигми міжнародних порядків, то слушно пов'язувати політичне управління глобальними процесами саме з встановленням міжнародного порядку субординації.

Формування порядку субординації на початку ХХ століття було важливим етапом розвитку міжнародного порядку в напрямі ускладнення управлінських принципів організації міжнародного життя. Ця форма міжнародного порядку означає підпорядкування, в тій чи іншій мірі, інтересів окремих міжнародних акторів інтересам міжнародної спільноти, які все більше усвідомлюються із зростанням взаємозалежності в економічній, технологічній, соціокультурній сферах життєдіяльності. За цих умов створюються міжнародні регулюючі режими для передбачуваного організованого впливу на транснаціональні процеси. Вже напередодні Першої світової війни істотні аспекти цих процесів стали предметом глобального міждержавного регулювання з боку міжнародних організацій. Так створювалася інфраструктура для транснаціонального управління економічними, соціальними і культурними процесами.

Саме виникнення порядку субординації зробило принципово можливим якісний прорив у впорядкуванні міжнародного життя, тобто просування від міжнародного до світового порядку. **Світовий порядок – це спосіб цілераціональної організації міжнародного життя шляхом формування**

глобального інституційного середовища узгодження суперечливих інтересів міжнародних акторів усіх рівнів і типів. Отже світовий порядок передбачає наявність юридизованої та етичної систем норм і правил глобальної взаємодії (світове право і глобальна етика), системи глобальних політичних інститутів і процедур політичного узгодження, в тому числі й засобів та методів переведення насильницьких способів розв'язання конфліктів у політичні форми їх врегулювання, а головне – об'єкта впорядковуючих впливів в особі глобального суспільства.

Політичний характер управлінської діяльності нерідко пов'язується зі ступенем участі в процесі вироблення найзагальніших, стратегічних рішень, а також з масштабами соціального впливу управлінської діяльності. Здається, таке розуміння значно обмежує сферу політичного управління, за межами якої залишається координація дій з реалізації стратегічних рішень та здійснення контролю. Інша точка зору передбачає розгляд політичного управління як такого, що здійснюється в політичному контексті, охоплює всі сфери суспільного життя, створюючи умови для реалізації різних проявів життя людей. Можна сказати, що суб'єкти політичного управління використовують тиск економічних і технологічних чинників для досягнення певного ступеня інтеграції, організації, порядку. Тобто технічні проблеми насправді стають не безпосередньо об'єднуючими факторами, а лише передумовами певних форм взаємодії, характер яких залежить від цілей, встановлених суб'єктами політичного управління.

Вищим рівнем політичного управління на державному рівні є політичне керівництво, але не можна механічно екстраполювати державну модель на глобальний рівень соціальної організації. Політичне керівництво на рівні держави концентрує найвищі повноваження щодо прийняття державних рішень, найвищих кадрових призначень, розподілу фінансових і матеріальних суспільних ресурсів, а також використання силових та інформаційних структур. Воно передбачає визначення стратегічного напрямку розвитку держави, політичної системи і вибір засобів здійснення основних цілей і завдань, їх найважливіших принципів і шляхів досягнення.

Хоча політична система мондіалізму містить певну інституційну структуру, специфіка міжнародної ієрархізації не передбачає можливості виокремлення політичного керівництва в такому розумінні. Його місце посідає **стратегічне управління глобальним розвитком**, предметом якого є **стратегія управління глобалізацією**. Щоб стати реальною програмою дій, стратегія управління глобалізацією має носити справді глобальний характер і бути розробленою й ухваленою в межах багатосторонньої організації, яка користується загальним авторитетом. Нині у світі активно обговорюється саме ця проблема. Говорячи про необхідність формування міжнародної стратегії управління глобалізацією, І. Іванов наголошував на тому, що „принципово важливо закласти в основу такої стратегії морально-етичні принципи, які поділяються всіма членами міжнародної спільноти, і

в першу чергу – ідею соціальної солідарності людства” [3, с. 20].

Політичне управління має формальний характер, офіційний статус, що відмежовує його від неформального політичного лідерства. Як зазначає О. Шабров, „у громадянському суспільстві домінують механізми самоорганізації, а в державі – управління” [4, с. 88]. Держава, як відомо, є типом політично організованого суспільства. Розвиток процесів політичної організації глобального суспільства, який визначається як мондіалізація, зумовлює формування, інституціоналізацію політичної системи мондіалізму. „Глобальне управління, – як зазначає С. Сіденко, – в сучасних умовах розвивається, однак здійснюється незбалансовано і має свої особливості” [5, с. 503]. Сучасна політична система мондіалізму, яка забезпечує реалізацію функцій глобального управління, відбиває американоцентричний гегемоніальний порядок, встановлений після періоду біполярності, а також тенденції його трансформації у порядок імперіальний.

Функціональна підсистема політичної системи мондіалізму включає елітарно-консенсуальні процедури спільного прийняття рішень при вирішальному домінуванні США. Однак нинішній підхід до розвитку, що виробляється за допомогою її механізмів, носить фрагментарний та розрізнений характер; він не інтегрує завдання у сферах економіки, соціальної сфери, екології, миру і безпеки. Цей підхід не враховує того, що неусталені форми споживання лягають непомірним тягарем на світові природні системи. В цих умовах політичні підходи до фінансових, інвестиційних, технологічних, ресурсних проблем розвитку лишаються нескоординованими і непослідовними; визначаються вони переважно не стратегічними інтересами, а короткостроковими завданнями. Все це актуалізує проблему вдосконалення координації політичного управління процесами глобального розвитку.

Інституційна підсистема політичної системи мондіалізму містить, окрім системи ООН, яка залишилася як спадщина від минулого порядку кондомініуму, трансрегіональні системи колективної безпеки (НАТО та Американо-японський договір безпеки), інститути світової фінансової системи (МВФ, Світовий банк), інститути глобальної системи „вільної торгівлі” (ВТО, ОЕСР), інститути світової юрисдикції (Міжнародний спеціальний трибунал), континентальну політико-економічну систему, яка забезпечує вирішальну неоімперську владу США над Північною і Латинською Америкою (НАФТА і Панамериканський союз). Особливістю політичної системи мондіалізму є „принципова непублічність дій нової транснаціональної та неформальної еліти” [6, с. 112]. Вона є складником ширшої проблеми відчуження влади, що призводить до втрати можливості самоуправління та самоорганізації.

Основою глобального управління залишається інституціоналізована міждержавна взаємодія. Головною ареною співпраці держав при глобальному управлінні є Організація Об'єднаних Націй. Майже досягнута

універсальність ООН полегшує реакцію на глобальні виклики; і важливою передумовою в цьому зв'язку є густа мережа місцевих представництв ООН/ПРООН, що робить можливою тісну співпрацю з партнерами на місцях (з урядовими закладами, а також із суспільними групами). Норми і правила, прийняті в ООН (наприклад, у сфері прав людини), особливим чином надають ООН легітимацію для дій у чутливих, з політичної точки зору, сферах (наприклад, „хороше управління” – good governance – і демократизація).

В останні роки керівництво ООН вживало певних заходів для зміцнення системи управління та координації оперативної діяльності ООН. Зокрема, в лютому 2006 року було створено Групу високого рівня з питань злагодженості у системі ООН. На нинішньому етапі ООН не має у своєму розпорядженні інституційного потенціалу для вживання військових заходів примусу на підставі Глави VII Статуту ООН. У цих умовах найбільш ефективним засобом стримування агресії чи ескалації конфлікту керівництво ООН вважає створення на одноразовій основі коаліції держав-членів, котрі бажають брати в них участь. Як і раніше, для того, щоб операція з примусу користувалася широкою міжнародною підтримкою і була легітимною, необхідний мандат Ради Безпеки, який санкціонує такі дії.

Та увага ООН все більше зосереджується на постконфліктному миротворенні, тобто на відновленні державної влади, активізації взаємодії між державою і суспільством, поживавленні громадянського суспільства та відтворенні інституційних засад економічного і соціального розвитку в період після конфлікту. Предметом координуючих і спрямовуючих зусиль з боку ООН стали й інші аспекти внутрішнього життя суспільств, навіть тих, у яких не було збройних конфліктів. Йдеться про діяльність, спрямовану на утвердження універсальної моделі демократії. Так, у вересні 2005 року було вирішено створити Фонд демократії ООН, який мобілізував внески на суму 49 млрд. дол. США [7, п. 129].

Це, зокрема, підтверджує висновок, що **розвиток політичної системи мондіалізму спрямований на поступову інкорпорацію національних держав, їх підпорядкування глобальним інституціям шляхом обмеження державного суверенітету та включення у наднаціональні механізми регулювання, планування і координації.** Умовно це нагадує процес формування американської моделі федералізму на основі делегування штатами певних повноважень федеральному центрові. Така точка зору ґрунтується на наявності в сучасному світі двох глобальних суперечностей, визначених В. Пастуховим: „З одного боку, це суперечність між поліетнічним складом нинішнього суспільства і територіальною формою його політичної організації. З іншого боку – суперечність між глобалізацією відносин у межах світової спільноти і суверенною формою структуризації останньої” [8, с. 114]. На перетині цих суперечностей виник югославський конфлікт, що поставив світову спільноту перед питанням

про припустимість чи неприпустимість втручання ззовні в етнічний конфлікт на території суверенної держави. Боротьба між прихильниками втручання і його супротивниками відбивала протистояння доктрини „прав людини” і принципу державного суверенітету, що пронизує всю післявоєнну історію.

На тлі девальвації державного суверенітету поряд з міждержавними механізмами глобального управління активно використовуються транснаціональні інститути глобального громадянського суспільства. Глобальне управління значною мірою ґрунтується на різних формах міжнародної співпраці між суспільним і приватним секторами (public-private partnership), а також на колективному пошуку і розв’язанні проблем: оскільки управлінські ресурси з вирішення міжнародних і глобальних проблем (знання взаємозв’язків, здатність установлювати межі і наведення порядку) часто розосереджені між різними гравцями, значення public-private partnership, що виходить за межі окремої країни, зростає.

Представники громадянського суспільства і приватного сектора беруть дедалі активнішу участь у глобальному управлінні. Форми цієї участі варіюються від висування ідей і пропозицій до здійснення конкретних заходів, таких, як, наприклад, надання послуг у сфері суспільної охорони здоров’я чи продовольчої допомоги. Уряди зберігають за собою монополію на закріплення і проведення тієї чи іншої політичної лінії, однак недержавні актори відіграють все більшу роль на етапах визначення проблеми, аналізу проблемних зв’язків і безпосереднього виконання (наприклад, збір даних, моніторинг, робота в приватно-громадських інститутах з регулювання).

Перед політичною системою мондіалізму з розгортанням транснаціональної мережі організацій глобального громадянського суспільства та посиленням їх політичного впливу постають питання інституційного впорядкування цієї активності. Виникає проблема пошуку дієздатних механізмів формування політики світового розвитку на основі узгодження конкуруючих політичних та інших інтересів. Нинішня інституційна структура, що формувалася, передусім, для підтримання міждержавного балансу сил і впливів, все менше задовольняє ці потреби. Не забезпечується, насамперед, адекватне агрегування інтересів міжнародних акторів.

Формування **нормативно-регулятивної підсистеми** політичної системи мондіалізму пов’язане зі створенням певного кодексу глобальної поведінки. В основі його лежить, на думку А. Етціоні, „зародження глобального консенсусу щодо того, що вважати благом” [9, с. 61], що постає джерелом „м’якої” нормативної влади, цілком заснованої на силі переконання. В уявленні А. Етціоні світ фактично рухається до синтезу пієтету Заходу до індивідуальних прав з пошануванням Сходу до соціальних зобов’язань, західної уваги до автономії особистості та східної турботи про суспільний порядок, правового і політичного егалітаризму Заходу з авторитаризмом

Сходу, секуляризму й морального релятивізму Заходу зі східними уявленнями про потойбічне існування і трансцендентальні смисли. А. Етціоні сподівається, що „глобальний нормативний синтез забезпечить розуміння того, які форми застосування сили справді легітимні чи більш правомірні, а які – менш” [9, с. 67].

Об’єктивно „кодекс міжнародної поведінки” має бути спрямований на захист колективних, загальних інтересів світової спільноти. Нині спостерігається певна еволюція в напрямі визнання „міжнародної спільноти” суб’єктом міжнародного права. Підтвердженням цього є, зокрема, рішення Міжнародного Суду у справі Б. Тракша, яке визнало існування обов’язків стосовно „міжнародної спільноти”. Розробляється концепція спільної спадщини людства. Спостерігаються також спроби наділити правом виступати в якості втілення „організованої міжнародної спільноти” певну глобальну організацію, насамперед ООН.

Особливо важливо, що підсистема глобальних норм створюється в умовах кризи довіри до можливостей національної держави та інтенсивного розвитку інфраструктури глобального громадянського суспільства – міжнародних неурядових організацій, транснаціональних неформальних структур і громадських рухів. Для цих „транснаціональних комунітарних організацій” (термін А. Етціоні) характерний набір єдиних ціннісних орієнтирів і зв’язків між їх лідерами та пересічними учасниками. Ці організації відіграють значну роль у міжнародних моральних діалогах, в ході яких виробляються транснаціональні цінності і норми, що відіграють роль „м’якого права” і сприяють досягненню „глобального нормативного синтезу”. Вони активно просувають ідею: заради спільного прогресу треба принести в жертву частину національного суверенітету. Їх діяльність пробуджує буденну космополітичну свідомість, що стає важливим чинником глобальної громадянської активності.

Тим самим роль „транснаціональних комунітарних організацій” доповнюється активними процесами персоналізації міжнародних відносин, які відкривають перед індивідами можливість набувати членство у різних національних і наднаціональних політичних спільнотах, здійснюючи в такий спосіб право участі в управлінні й самовизначенні від локального до глобального рівня. Під впливом змін у свідомості громадян змінюється й самоусвідомлення активних глобальних акторів, котрі все більше розглядають себе як членів глобальної спільноти, що безальтернативно примушуються до діалогу і кооперації. Відтак глобальність стає основою політичного мислення і політичної дії.

Головним джерелом легітимації в новій глобальній архітектурі стає нетерпимість до масового вбивства із застосуванням зброї масового знищення, широкомасштабного тероризму й геноциду. „Вживання будь-якого режиму все більше вимагає як внутрішньої, так і міжнародної легітимності” [9, с. 70].

З цього випливає й те, що найважливішим елементом нормативно-

регулятивної підсистеми є принцип **глобальної відповідальності** держав, корпорацій та інших учасників глобальної взаємодії. Його утвердження спрямовується на забезпечення інкорпорації національних держав у структуру політичної системи мондіалізму. Значення цього принципу не раз підкреслювали міжнародні організації, в тому числі й Генеральна Асамблея ООН. Комісія з міжнародного права протягом кількох років розробляла правові норми про міжнародну відповідальність держав, а 12 грудня 2001 року Генеральна Асамблея ООН за підсумком цієї роботи прийняла резолюцію, додатком до якої став документ „Відповідальність держав за міжнародно-протиправні дії”. В ньому особливу увагу приділено відповідальності перед світовою спільнотою за порушення імперативних норм загального міжнародного права.

Однак, окрім підтримки спільних інтересів учасників глобальної спільноти, **норми глобальної відповідальності значною мірою легалізують глобальне насильство**, інтервенціонізм, які розглядаються як контрзаходи, спрямовані на забезпечення відповідальності у примусовому порядку. В реальній практиці на глобальному рівні все більше поширюється національна практика відповідальності держави за дії її посадовців: все частіше міжнародна відповідальність за порушення тих чи інших норм з боку державних діячів перекладається на держави в цілому.

Утвердження принципу глобальної відповідальності держав, корпорацій та інших учасників глобальної взаємодії спрямоване, насамперед, на забезпечення інкорпорації національних держав у структуру політичної системи мондіалізму. Створення права міжнародної відповідальності в реальності супроводжується поширенням правового нігілізму як норми політичної практики у міжнародному житті, що виражається у неприйнятті або вибірковому прийнятті глобальними державами, насамперед США, правових норм і загальних принципів міжнародного спілкування.

„Активно формується поствестфальська міжнародно-правова парадигма, яка закріплює у суспільній свідомості та у просторі міжнародних відносин новий звичай у якості специфічної норми своєрідного протоправа”, – зазначає О. Неклесса [10, с. 242]. Характерні риси цього „протоправа” – нечіткість законодавчої бази, превалювання владної політичної ініціативи над юридично закріпленими повноваженнями і сталими формами поведінки держав на міжнародній арені, неформальний характер ряду впливових організацій, анонімність і принципова непублічність значної частини рішень, які вони приймають. Серед новацій є також практика судового переслідування відставних і навіть діючих глав держав та урядів, інших високопосадовців з боку міжнародних та іноземних органів судочинства.

В цілому не можна не визнати, що в нинішньому вигляді політична система мондіалізму не забезпечує (і не може забезпечити) реалізації демократичних принципів глобального управління, насамперед принципів рівноправного доступу до формування глобальних інститутів і прийняття

глобальних рішень, так само, як і рівної відповідальності суб'єктів перед глобальним суспільством. Нині ця система значно менш демократична і репрезентативна навіть у порівнянні з періодом її становлення за часів „холодної війни”, коли глобальне біполярне протистояння створювало ситуацію конкуренції різних соціально-політичних та економічних моделей, котрі намагалися мати більш привабливий вигляд в очах світової спільноти. Нині у світі, який підтримується гегемоніальною владою єдиної наддержави, такої потреби немає.

Література:

1. **Шепелєв М. А.** Глобально-цивилизационные процессы и планетарное сознание // *Цивилизационная структура современного мира* / Под ред. Ю. Н. Пахомова, Ю. В. Павленко. – В 3 т. – Т. 1. Глобальные трансформации современности. – К.: Наукова думка, 2006.
2. **Бек У.** Что такое глобализация? (Ошибки глобализма - ответы на глобализацию) / Пер. с нем. А. Григорьева и В. Седельника. – М.: Прогресс-Традиция, 2001.
3. **Иванов И. С.** Внешняя политика России в эпоху глобализации: Статьи и выступления. – М.: ОЛМА-ПРЕСС, 2002.
4. **Шабров А. Ф.** Политическое управление: проблема стабильности и развития. – М.: Интеллект, 1997.
5. *Цивилизационные модели современности и их исторические корни* / Ю. Н. Пахомов, С. Б. Крымский, Ю. В. Павленко и др. – К.: Наукова думка, 2002.
6. **Некlessа А.** Управляемый хаос: движение к нестандартной системе мировых отношений // *МЭ и МО.* – 2002. – № 9.
7. **Аннан К.** Доклад Генерального секретаря о работе Организации Объединенных Наций. Генеральная Ассамблея. Официальные отчеты. 57-я сессия. Дополнение №1 // *Электронный ресурс www.un.org/russian/document/sgreport/a-61-1/a-61-1.doc*
8. **Пастухов В. Б.** Балканский синдром: история болезни // *Полис.* – 1999. – № 2.
9. **Этциони А.** От империи к сообществу: новый подход к международным отношениям / Пер. с англ. под ред. В. Л. Иноземцева. – М.: Ладомир, 2004.
10. **Некlessа А. И.** Глобальный град: творение и разрушение // *Глобальное сообщество: Картография постсовременного мира* / Рук. проекта, сост. и отв. ред. А. И. Некlessа. – М.: Вост. лит., 2002.